

Miroslava Trajkovski

*ZAKON INVERZNOG DELOVANJA NAVIKE
– PSIHOLOGIJA STRASTI I EMOCIJA**

APSTRAKT: Početak devetnaestog veka, posebno u Francuskoj, bio je obeležen fokusiranjem na filozofsko istraživanje navike. Klasični rad koji je obeležio dati period je Uticaj navike na sposobnost mišljenja (Influence de l'habitude sur la faculté de penser) Pjer Men de Birana (Pierre Maine de Biran). Interesovanje za fenomen navikne je bilo potaknuto fiziološkim istraživanjima koja je vršio Mari Fransoa Ksavijer Biša (Marie François Xavier Bichat), koji je postavio zakon inverznog delovanja navike: osećanja se otupljuju navikom, dok se zahvaljujući navici sposobnost suđenja usavršava. U tekstu se bavim pitanjem da li zakon inverznog delovanja navike implicira da habituacija ima negativan uticaj na emocije. Pokazujem da je odgovor na ovo pitanje negativan tako što povezujem Men de Biranovo shvatanje inverznog delovanja navike i perceptualno shvatanje emocija. Ako je emocija percepcija telesnih reakcija, uprkos tome što navika deluje tako da se ove reakcije ublažavaju, njihova percepcija će postajati izoštrenija. Oslanjajući se na generalizovani zakon o inverznom delovanju navike koji tvrdi da postoji obrnuti uticaj navike na pasivno i aktivno iskustvo, pravim razliku između strasti i emocija i zaključujem da navika otupljuje strasti a usavršava emocije.

KLJUČNE REČI: navika, senzacija, percepcija, strast, emocija.

1. Strasti, emocije, navika

Tomas Dikson (Thomas Dixon) u svojoj istorijskoj studiji *Od strasti do emocija (From Passions to Emotions, 2003)* ispituje kako je došlo do napuštanja pojma strasti u devetnaestom veku i kako je on zamenjen savremenim pojmom emocije. Dikson tvrdi da pojam emocije predstavlja sekularizaciju pojma strasti i ispituje kako se odvijala ova promena. U osnovi ove transformacije je zamena pojmovnih okvira: pojam strasti je povezivan sa mrežom pojmova kao što su “duša”, “savesť”, “pad”, “greh” itd., dok se pojam emocije objašnjava u okviru mreže pojmova “psi-

* Ovaj članak nastao je u okviru projekta “Logičko-epistemološki osnovi nauke i metafizike” (evidencioni broj 179067), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

hologija”, “evolucija”, “organizam”, “mozak”, “viscera” i drugih.¹ Koliko se ovi pojmovni okviri međusobno isključuju vidi se i u tome što, smatra Dikson, niko nije napisao knjigu naslovljenu “Psihologija strasti” ili “Emocije duše”.² Jednostavno, tvrdi se da je jezik kojim se govorilo o strastima, prevaziđen i zamenjen naučnim jezikom u kojem se govori o emocijama umesto o strastima. Na primer u sedamnaestom veku Dekart strasti određuje kao ono u odnosu na šta je *duša* pasivna, otuda i naziv *pasije*.³ U devetnaestom veku Vilijam Džejsms (William James) emocije određuje kao percepcije *visceralnih* telesnih promena, a Karl Georg Lange (Carl Georg Lange) kao percepciju *vaskularnih* telesnih promena.⁴ Međutim, oba termina – strasti i emocije – označavaju grupu srodnih fenomena kao što su radost, ljutnja, tuga, gnev i druge. Budući da je tako, a pošto ću u tekstu pokazivati da se pojam strasti može, čak mora, inkorporirati u savremena ispitivanja radosti, tuge, itd., i da se može govoriti o psihologiji strasti i emocija, dok ovu razliku ne uvedem, govoriću “strasti/emocije”, označavajući ovim dijahronim parom pojmova istu grupu fenomena.

Važna sličnost između Dekarta koji govori o strastima duše, s jedne, i Džejsmsa i Langea, koji govore o fiziologiji emocija, s druge strane, je to što sva trojica strasti/emocije određuju kao percepcije. Naime, Dekart kaže da su strasti ono u odnosu na šta je duša pasivna i dodaje da je duša pasivna u odnosu na percepcije, bilo da su to percepcije spoljašnjih objekata (pomoću naših čulnih organa) ili našeg tela (kao što su glad, žeđ, bol i slično) ili su samo vezane za dušu (poput radosti, ljutnje, itd.).⁵ Međutim, i pored ove očigledne sličnosti sa Džejsmsom i Langeom koji takođe određuju emociju kao percepciju telesnih reakcija (visceralnih, odnosno vaskularnih), danas se posebno naglašava razlika između Dekartove i Džejsms-Langeove teorije budući da se njih dvojica od Dekarta razlikuju u pogledu shvatanja odnosa duha i tela: obojica zastupaju svojevrzne oblike monizma, što njihovu teoriju emocija čini bližom Spinozi, a suprotstavljenu Dekartu. Na ovoj suprotstavljenosti posebno insistira savremeni neurolog Antonio Damasio (Antonio Damasio) u svojim knjigama *Dekartova greška (Descartes' Error, 1994)* i *Tražeći Spinozu (Looking for Spinoza, 2003)*.

Ipak, novu podudarnost možemo videti ako strasti/emocije sagledamo kroz novu prizmu – kroz to kako na njih deluje navika. Zajedničko Dekartovom i Džejsms-Langeovom perceptualnom shvatanju strasti/emocija je i to da navika na

1 Cf. T. Dixon, *From Passions to Emotions – The Creation of Secular Psychological Category*, Cambridge University Press, Cambridge, str. 5.

2 *Ibid.*, str. 4.

3 R. Descartes, *Les passions de l'âme*, §25.

4 O Džejsmsovoj i Langeovoj teoriji emocija videti moj tekst “Emocije i percepcija – prva fiziološka teorija emocija”, *Theoria* 3, 2012.

5 R. Descartes, *op. cit.*, §§23-25.

strasti/emocije, kako ih oni određuju, deluje tako da ih otupljuje. Pogledajmo šta govori u prilog ovom zaključku.

2. Zakon inverznog delovanja navike

Početak devetnaestog veka, naročito u Francuskoj, obeležen je fokusiranjem na filozofsko razmatranje navike. Ovo interesovanje potaknuto je istraživanjima u oblasti fiziologije koja je vršio Mari Fransa Ksavijer Biša (Marie François Xavier Bichat)⁶ koji je inicirao naučno proučavanje navike u tom smislu što je naviku video kao jedan od faktora razgraničenja između organske i animalne sfere života bića. Biša polazi od toga da je unutrašnji princip života unutrašnji *otpor* ili reakcija, dok je akcija spoljašnji princip života. Život organizma je, smatra Biša, jedan funkcionalni sistem, to je “totalitet onih funkcija koje se opiru smrti”.⁷ Biša razlikuje dve modifikacije života, to su animalni i organski oblik života. Organski život čini grupa funkcija koja je zajednička za životinje i biljke,⁸ koju karakteriše kontinuirana suksecija asimilacije i izlučivanja. Organsko tkivo predstavlja jedini nužni uslov za vršenje ovih funkcija. Organski život je unutrašnji, a kod čoveka je srce njegov centralni organ, dok je mozak centralni organ animalnog života. Pošto su za animalni život kod čoveka vezane najviše sposobnosti poput suđenja, manje zbuňuje ako se ova sfera života nazove *vie de relation* (relacioni život), a organski život *vie de nutrition* (nutritivni život).⁹ Relacioni život povezuje individuu sa svetom, a njega čini ujedinjena grupa funkcija koja obuhvata, između ostalih, funkcije osećanja, percepcije i voljnih pokreta. Dve sfere života se razlikuju na više načina: s obzirom na formu i način funkcionisanja njihovih organa kao i prema trajanju njihovih radnji. Razlika postoji i u pogledu uticaja volje na ove dve sfere života kao i s obzirom na dejstvo navike na njih. Navika, tvrdi Biša, deluje samo u relacionom delu života bića, ona ne deluje u nutritivnom životu.

Ipak, znamo da je izlučivanje mokraće ili izmeta, ponekad suspendovano ili uvećano pod dejstvom navike. Slično, i u slučaju ishrane dejstvuje navika, na primer stomak može da se navikne na glad. Biša ovaj udeo navike u nutritivnom

6 Biša se smatra utemeljivačem histologije. On sam nije uveo termin histologija, ali je on insistiranjem na patologiji tkiva, a ne na patologiji organa, postavio temelje ove grane medicine. (Cf. Steven I. Hajdu, “A Note from History: The First Histopathologists”, *Annals of Clinical & Laboratory Science*, vol. 34, no. 1, 2004, str. 113-114)

7 F. –X. Bichat, *Recherches physiologiques sur la vie et la mort*, Victor Masson et fils, Paris, 1866, str. 1.

8 *Ibid.*, str. 2.

9 J. N. Langley, *The Autonomic Nervous System*, Part I, W. Heffer & Sons LTD, Cambridge, 1921, str. 3.

životu objašnjava time da se radi o graničnim fenomenima dve sfere života. Sve prelazi preko sluzokože, vrste organa koji su stalno u kontaktu sa stranim telima, tako da su ti organi, smatra Biša, sedište unutrašnjeg dodira koji je analogan spoljašnjem dodiru.¹⁰ Pogledajmo kako navika deluje na *vie de relation*.

Znamo kako gorki sirup u početku izaziva burnu reakciju kao da će biti ispljunut, zatim slede grimase i mrštenje, i na kraju tek odahnuće pošto je ispijen. Naime, senzacija koju izaziva sirup postepeno sve slabije utiče na nas, ali je ona sama distinktivna jer mi vremenom postajemo u stanju da razlikujemo istu vrstu sirupa od različitih proizvođača. Dakle, ostaje prepoznatljiva gorčina, ali je, srećom, ona manje neprijatna. Slično je, nažalost, u slučaju kada senzacije izazivaju prijetnost. Biša primećuje kako su i najharmoničniji zvuci prvo izvor zadovoljstva ali da usled trajanja, izazivaju ravnodušnost i zasićenje, a na kraju čak gađenje i averziju. Kako to da naše senzacije mogu da trpe toliko različite, štaviše suprotne modifikacije, pitanje je koje razmatra Biša.¹¹ Pošto je aficiranost ista, on zaključuje da se ne radi o razlici u *vie de nutrition*, u tome kako neki organ prima nadražaj, već u *vie de relation*, da razliku pravi um koji je percipira. Um, pomoću pamćenja, poredi aktuelne i prošle impresije, a intenzitet osećanja zavisi od toga kolika je razlika između ovih impresija. Što je razlika između impresija manja i osećanje je slabije jer smo se na datu impresiju navikli; kada smo nenaviknuti, perceptivna razlika je veća, a time je i osećanje jače. Tako su fizičko zadovoljstvo i bol osećanja koja mogu da izblede usled trajanja jer su to komparativna osećanja.

Često javljanje jedne senzacije nju učvršćuje u pamćenju, što čini da se ista senzacija u sadašnjosti malo razlikuje od ranije. Isto važi za kontinuirano javljanje jedne senzacije – sa trajanjem se gubi osećaj razlike između sadašnjeg i ranijeg iskustva. Što se više akumuliraju naše senzacije onog što je bilo bolno ili što je pričinjavalo zadovoljstvo, to više slabi osećanje poređenja uspostavljeno između onoga što smo osećali i što osećamo. Uniformnost između prošle i sadašnje senzacije, ublažava senzaciju do njenog anuliranja. Biša zaključuje: „Sve što je u našoj vezi sa okolinom vezano za osećanja biva oslabljeno, obesnaženo i anulirano navikom.“¹²

Drugačije se dešava u slučaju prosuđivanja, ono se izoštrava vremenom. Kada se susretamo sa nečim novim, o tome imamo nejasne ideje. Tek rođeno dete, kome je svaka stvar nova, u onome što dotiče njegova čula može percipirati samo opšte impresije. Kako ove impresije koje su na početku obuzimale svu njegovu pažnju postepeno bivaju umanjene navikom, dete postaje, smatra Biša, u stanju da uhvati različite atribute tela i na taj način precizne ideje pojedinačnih objekata postepeno

10 F. –X. Bichat, *op. cit.*, str. 36.

11 Cf. F. –X. Bichat, *op. cit.*, str. 32.

12 *Ibid.*

pridolaze njegovoj konfuoznoj predstavi ove celine.¹³ Slično, kada prvi put zakoračimo na livadu punu rascvetalog cveća, osećamo neki opšti miris, zbrkanu mešavinu mirisa različitog cveća, jer prva zbunjenost čini da um ne percipira ništa drugo. Međutim, zahvaljujući tome što navika slabi prvu impresiju, postepeno se počinje sa razlikovanjem mirisa pojedinačnih biljaka i postaje moguće da se formira sud.¹⁴ Biša izvodi zaključak: navika izoštrava sve što je vezano za rasuđivanje.

Iz prethodna dva, Biša izvodi osnovni princip navike prema kom ona inverzno deluje: navika deluje na osećanja tako da ih otupljuje, a na sud tako što ga usavršava.¹⁵

3. Delovanje navike na strasti/emocije

Pošto Biša osećajnost (*sentiment*), strasti (*passions*) i emocije (*émotions*) shvata kao istu vrstu fenomena,¹⁶ iz zakona o inverznom delovanju navike proističe da navika negativno utiče na strasti/emocije, da ih otupljuje. To posebno važi ako se uzme u obzir opšte načelo o delovanju navike koje izvodi Feliks Ravesson (Félix Ravaisson), koji kaže kako kontinuiranost i ponavljanje s jedne strane slabi pasivno, a s druge strane, osnažuje aktivno.¹⁷ Dakle, ako se zakon inverznog delovanja navike generalizuje on glasi da navika u obrnutom odnosu deluje na pasivne i aktivne funkcije organizma. Ako kontinuitet i ponavljanje slabi pasivno, proističe da se strasti/emocije kako ih shvata Dekart otupljuju navikom. Radost, ljutnja i osećanja koja uobičajeno nazivamo emocijama, a Dekart strastima, u odnosu na koje je duša, prema njemu pasivna, usled navike blede.

Što se Džejmsove i Langeove perceptualne teorije emocija tiče, obojica iznose zapažanja iz kojih proističe da navika otupljuje emocije. Džejms na primer, kaže kako dugotrajna bliskost sa izvesnom klasom efekata otupljuje emocionalni senzibilitet, a zauzvrat izoštrava sud.¹⁸ Lange pak kaže kako postoji izvestan stepen

13 *Ibid.* str. 35.

14 *Cf. ibid.*, str. 35, 36.

15 Marie François Xavier Bichat, *Recherches physiologiques sur la vie et la mort*, Masson et fils, Paris, 1866, . 30.

16 *Cf. ibid.* npr. str. 41, 43.

17 F. Ravaisson, *De l'habitude*, Imprimerie de H. Fournier, Paris, 1838, str. 23, 24.

18 *Cf.* W. James, "What is an emotion?", *The Emotions* (prir. Knight Dunlap), Williams & Wilkins Company, Baltimore, 1922, str. 26.

protivrečnosti između mentalnog i emotivnog života. Zahvaljujući učenju, to jest unapređenju mentalnog života, emocije se, kaže on, mogu potisnuti.¹⁹

U tekstu ispitujem da li se mogu pomiri sledeće tri teze: 1. Emocija je percepcija telesnih promena; 2. Učestalo ili prolongirano *pasivno* primanje nadražaja otupljuje osećanja, dok *aktivno* primanje usavršava odgovarajući domen iskustva i 3. Navika ne otupljuje emocije.

U nastojanju da pokažem kako su ove tri tvrdnje konzistentne osloniću se na razmatranje navike Men de Birana (François Pierre Gonthier Maine de Biran), na to kako, prema njemu, navika deluje na percepciju.

4. Uticaj navike na senzaciju i percepciju

Men de Biran je 1802. godine osvojio nagradu Nacionalnog instituta Francuske (*La Classe des sciences morales et politique de l'Institut National*) koji je 1799. godine, u nastojanju da podstakne proučavanje fenomena navike, postavio nagradni zadatak: odrediti koji uticaj ima navika na sposobnost mišljenja. Na raspisivanje ovog konkursa Institut je bio potaknut zaključcima koje je o značaju navike izveo Biša. Men de Biran je nagradu osvojio za obiman rad pod nazivom *Uticaj navike na sposobnost mišljenja (Influence de l'habitude sur la faculté de penser)*.²⁰

Men de Biran polazi od toga da se osnovna sposobnost živog organizma sastoji u primanju impresija. Razlika između pasivnog i aktivnog, prema Men de Biranu, ispoljava se već na ovom nivou. Sve impresije dele se na aktivne i pasivne. Na neka unutrašnja iskustva subjekt uopšte ne može da utiče jer je čulni organ koji prima utiske pasivan, organ tada samo daje ton utisku. Ovakvo učešće čula De Biran ne podvodi pod aktivnost, za njega je aktivnost isključivo motorička.²¹ Čula se međusobno razlikuju prema učešću motoričkog faktora. Kod čula dodira on dominira, slede vid, zatim sluh, na kraju ukus i miris. Pokret je uvek praćen izvesnim *naporom* jer pri pokretu dolazi do *otpora* mišića, a obično i do otpora koji pružaju spoljašnji objekti. Savladavanje otpora zahteva voljno angažovanje subjekta – individuu koja hoće pokret. Tako se aktivna i pasivna impresija razlikuju, aktivna uključuje volju, pasivna ne. Impresiju koja se prima pasivno Men de Biran naziva

19 Cf. C. G. Lange, "The emotions", *The Emotions* (prir. Knight Dunlap), Williams & Wilkins Company, Baltimore, 1922, str. 81-82.

20 Ovo je bilo pri drugom pokušaju kada je isto nagradno pitanje Institut ponovo postavio 1801. U prvom slučaju nagrada nije dodeljena ali je bio pohvaljen rad De Birana.

21 Cf. A. Robinson, "The Philosophy of Maine de Biran: The Way out of Sensationalism", *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 15, 1914-1915, str. 259.

senzacija.²² O odnosu ega i senzacije on kaže: Kada sam se rodio u senzacijama čisto čulnim, jedna od njih postaje dovoljno jaka da ovladava svim mojim sposobnostima da osetim, ja se identifikujem sa njom; od nje ne mogu da odvojim svoje postojanje, to mi izgleda kao da je moje JA koncentrisano u jednoj tački; vreme i prostor su nestali, ja sebe ne distanciram i ništa ne kompariram.²³

Za razliku od senzacije, impresiju koja je praćena pokretom subjekta, Men de Biran naziva percepcija.²⁴ Perceptivno iskustvo De Biran opisuje na sledeći način: Kada pokrećem jedan od svojih udova, ili kada se pomeram iz jednog položaja u drugi, apstrahujući sve ostale impresije osim one koja rezultira mojim čistim pokretom, ja sam promenjen na jedan način koji me čini jako različitim od prethodnog stanja: pre svega, ja sam taj koji kreira moju promenu, ja zatim nju započinjem i nju obustavljam, ja nju menjam na sve moguće načine, i o njoj imam svest kao o mojoj aktivnosti sa kojom imam potpunu identifikaciju.²⁵

Da bi se istakla specifičnost De Biranovog shvatanja percepcije pođimo od razlike između senzacije i percepcije kako ju je pravio Tomas Rid (Thomas Reid), koja se uobičajeno i danas podrazumeva. Kada se oseća neki neodređen miris, bez obzira na priyatnost ili nepriyatnost koju izaziva, subjekt ima samo senzaciju tog mirisa. Kada subjekt distingvira taj miris kao miris ruže ili nečega drugog, on ima percepciju tog mirisa. Percept se dakle može odrediti kao senzacija vezana za objekt. Da bi bilo objekta koji se dovodi u relaciju sa subjektom, potreban je subjekt koji uspostavlja ovu relaciju. Ego ili Ja je tako potreban da odredi razliku između objekta i subjekta. Ego je neophodan uslov za percepciju, a za ego je neophodan pokret, tvrdi De Biran. Tako se kod De Birana, kako zaključuje Nejtan Truman (Nathan Truman), “senzacija i percepcija razlikuju naprosto s obzirom na stepen voljne aktivnosti koju uključuju.”²⁶

Osim impresija koje dolaze od spoljašnjih objekata, subjekt može da ima impresije koje dolaze iz unutrašnjih organa. Impresije iz unutrašnjih delova tela (viscere), De Biran naziva čistim senzacijama.²⁷

22 Cf. Maine de Biran, *Influence de l'habitude sur la faculté de penser*, Presses universitaires de France, Paris, 1954, str. 74.

23 Cf. *ibid.*, str. 73.

24 Cf. Maine de Biran, *Influence de l'habitude sur la faculté de penser*, Presses universitaires de France, Paris, 1954, str. 74.

25 Cf. *ibid.*, str. 72, 73.

26 N. E. Truman, *Maine de Biran's Philosophy of Will*, Macmillan & CO., Ltd., London, 1904, str. 21.

27 Maine de Biran, *Influence de l'habitude sur la faculté de penser*, Presses universitaires de France, Paris, 1954, str. 86.

Glavna osobina navike je, prema De Biranu, da se pod njenim uticajem sve naše sposobnosti razvijaju i usavršavaju kao *pokreti*. Sledi da navika obrnuto deluje na senzaciju i percepciju: navika otupljuje senzacije, a izoštrava percepciju.²⁸

Tako, s jedne strane, neprekidna izloženost buci, recimo, čini da je ne čujemo, ali, s druge strane, kontinuirano posmatranje lica čini da na njemu razlikujemo tanane senke. Svako ko je pohađao časove crtanja poznaje iskustvo učenja kako da usmerava i zadržava pogled, i ubrzo uviđa kako se njegova percepcija uvećava i usavršava.

5. Sinhronijsko razgraničenje strasti i emocija

Ako se razlika između senzacije i percepcije razume na način kako to čini Men de Biran, tako da navika unapređuje percepciju, čini se kao da možemo tvrditi da *emocije kao percepcije* ne otupljuju usled navike, ali se ipak čini neodrživim tvrditi da *emocije kao percepcije telesnih reakcija* ne otupljuju pod uticajem navike. Na-prosto, usled navike same telesne reakcije organizma postaju sve slabije, usled navike one sve više blede, u krajnjoj instanci, usled navike, one gotovo iščezavaju. Koliko god navika usavršavala subjektovu sposobnost percepiranja, ni savršeni perceptivni subjekt ne može opaziti ono čega nema. Tako, ako usled navike nestaju telesne reakcije, mora nestati i percepcija tih telesnih reakcija, ako je emocija isto što i percepcija telesnih reakcija, onda usled navike nestaje i emocija. Čini se stoga paradoksalnim tvrditi da emocija kao percepcija telesnih promena ne otupljuje pod dejstvom navike.

Pokazivaću kako se može braniti teza da se emocije kao percepcije telesnih promena izoštravaju pod dejstvom navike. To međutim zahteva dodatno preciziranje pojma emocije. Dajem određenje pojma emocije suprotstavljajući ga pojmu strasti sledeći pritom uslove koje za zadovoljavajuću karakterizaciju nekog pojma postavlja Alfred Tarski (Alfred Tarski). Tako, zadovoljavajuća definicija emocija treba da ispuni ono što Tarski naziva formalnim uslovom korektnosti, što znači da izbegava nastajanje paradoksa. Ali definicija najpre treba da zadovolji ono što Tarski naziva materijalnim uslovom adekvatnosti. U tom smislu ne treba uzeti poznatu reč i njom označiti novi pojam, već pokušati njome uhvatiti aktuelno značenje starog pojma.²⁹ Reč „emocija” potiče od latinske složenice *emovere* što znači „pomeriti”, „pokrenuti”. Dugo pošto je ušla u evropske jezike odnosila se na fizičko kre-

28 Cf. Maine de Biran, *op. cit.*, str. 240.

29 A. Tarski, “The Semantic Conception of Truth”, *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 4, 1944, str. 341, 342.

tanje. Novi smisao „jako osećanje”, zabeležen je u sedamnaestom veku, a u značenju bilo kog osećanja je počela da se upotrebljava početkom devetnaestog veka.³⁰ Reč “emocija” stoga treba koristiti da se označi nešto aktivno. Termin strasti, ili pasija, iz istog razloga, treba koristiti da se označi pasivno iskustvo. Ovakvim razgraničenjem strasti i emocija je zadovoljen uslov materijalne adekvatnosti.

Da bi se zadovoljio uslov formalne adekvatnosti, strasti i emocije ću razlikovati preko razlike između senzacija i percepcije.

Ako strasti kategorički razlikujemo od emocija tako da su one senzacije telesnih promena, a emocije odredimo kao percepcije telesnih promena, proističe da navika otupljuje strasti a usavršava emocije. To sledi iz teze da navika otupljuje pasivno a izoštrava aktivno.

6. Inverzno delovanje navike na strasti i emocije

Treba pokazati kako je moguće da se emocija kao *percepcija telesnih promena* usavršava pod dejstvom navike. Pokazivaću da to sledi iz principa o odnosu mentalnog i fizičkog koji postavlja Džejms, štaviše, iz istog principa iz kojeg on izvodi tezu da emocija nije uzrok karakterističnih telesnih reakcija, recimo tuga nije uzrok plača, već je obrnuto plač uzrok tuge.

Nemoguće je, smatra James, da jedno mentalno stanje bude neposredno praćeno drugim mentalnim stanjem, dva mentalna stanja su uvek „razdvojena“ fizičkim stanjem i obrnuto. Mentalni fenomeni, kaže Džejms nisu samo uslovljeni telesnim procesima, već i dovode do njih. “Mentalna stanja,” kaže Džejms “izazivaju promene u kalibraciji krvnih sudova, promene srčanog ritma, ili promene kod još subtilnijih procesa koji se odvijaju u žlezdama i visceri.”³¹ Sledi, kaže on, da se može postaviti sledeći zakon: *ne može se nikada javiti mentalna modifikacija koja nije praćena ili kojoj ne sledi telesna promena.*³² Tako je i mentalno stanje percipiranja direktno praćeno nekim fizičkim stanjima. Sledi da kada vidite medveda, ne možete odmah osetiti strah, jer percipiranje medveda je mentalno stanje, kao takvo ono izaziva telesnu promenu, a tek ako je ova promena percipirana stvorena je emocija. Ova emocija je mentalno stanje percipiranja koje mora biti praćeno telesnom promenom, ta telesna promena je opet sa svoje strane praćena mentalnim stanjem koje može biti percipiranje tih promena pod uslovom da je percepcija usavršena do te mere. Tako je u principu moguće da uprkos tome što jenjavaju telesne reakcije, subjekt usavršavajući svoju percepciju usavršava svoju emociju. Postoji prirodna granica, ipak, i neke promene se ne mogu percipirati, tada subjekt može nastojati da

30 Među prvima su Tomas Braun (Thomas Brown) i Čarls Darvin (Charles Darwin).

31 W. James, *The Principles of Psychology*, Encyclopedia Britannica, INC, London, 1952, str. 3.

32 *Ibid.*

izazove potrebne telesne promene i obnovi fiziološki lanac koji daje emociju i omogućava njeno unapređivanje.

Subjekt je u mogućnosti da bira između strasti i emocije. Strast kao senzacija telesnih reakcija zahteva stalno uvećanje stimulusa. Postojanje prirodne granice čini da strast na kraju biva ugašena usled nesposobnosti naviknutog organizma da proizvede telesne reakcije koje održavaju strast. U slučaju emocije takođe postoje prirodna ograničenja ali je voljni udeo subjekta moguće balansirati tako da usled navike emocija bude razvijana a ne umanjivana.

Zaključujem da emocija kao percepcija telesnih promena, suprotno od mišljenja koja zastupaju Džejsms i Lange, ne otupljuje habituacijom. To što dolazi do pasivizacije telesnih promena ne umanjuje subjektivno iskustvo ovih reakcija jer se izoštrava subjektivno percipiranje ovih promena.

7. Navika usavršava emocije – rešenje paradoksa

Bertrand Rasel (Bertrand Russell) je rekao kako se uspešnost filozofske teorije meri i njenom sposobnošću da rešava zagonetke.³³ Razlikovanje strasti od emocija preko razlike između senzacije i percepcije telesnih promena razrešava dilemu koju svojim pitanjem otvara Lange: zašto je gnev praćen impulsom ka nasilnim pokretima i stvaranjem buke? “Tiho kršenje prstiju”, kaže on “ne može da zadovolji gnevni impuls; gnevni čovek mora da čuje svoje pokrete a ne samo da ih oseti... U svojoj žudnji za snažnim čulnim impresijama, on se ne šteti telesnih povreda; on udara glavom o zid, čupa kosu i bradu i grize usne.”³⁴ Langeova je pretpostavka da je u pitanju oslabljena percepcija čulnih impresija, da je oslabljen sluh i uopšte sposobnost osećanja. To je u protivrečnosti sa njegovim shvatanjem emocije, jer ne bi trebalo da jaka emocija bude praćena slabom percepcijom.

Džejsms i Lange tvrde da smanjenje telesnih reakcija utiče na smanjenje gneva i da je zato dobro izbrojati do deset pre reagovanja. Njihovo shvatanje emocije kao percepcije telesne promene objašnjava ovakav stav – što je slabija reakcija slabija je i emocija.

Odgovor na paradoks koji se naizgled javlja u slučaju gneva, je da ovako opisan gnev *nije emocija, već strast*. Sam Lange kaže da je oslabljena sposobnost osećanja, ali to *nije percepcija već senzacija*. Trajanje strasnog gneva slabi sposobnost senzacije (čulnih impresija), pojačava pasivizaciju subjektivnog iskustva i umanjuje njegovu svest o sebi, zbog koje, u nastojanju da je povрати, gnevan čovek nasilno izaziva otpor stvari oko sebe. Nasilnost u gnevu je rezultat slabog ega, kojem treba da oseća otpor da bi uspostavio poljuljani osećaj sebe.

33 B. Russell, “On Denoting”, *Mind*, Vol. 14, No. 56, 1905, str. 485.

34 C. G. Lange, *op. cit.*, str. 52, 53.

Da su strasti i emocije dva suštinski različita iskustva svedoči i razlika u njihovim ekstremima koji se progresivno, sa delovanjem navike, udaljavaju jedan od drugog.

Biša i De Biran imaju zajedničko mišljenje da sve naše sposobnosti pod uticajem navike degradiraju kao senzacije ili *osećaji (sentiments)*.³⁵ Razlika između njih dvojice je u tome što Biša smatra da navika izoštrava suđenje, a De Biran da ona izoštrava percepciju. Ovo povlači razliku u shvatanju dobrobiti navike. Biša smatra da ona usavršava relacionu stranu života. Men de Biran na osnovu činjenice da pokret koji se često ponavlja postaje lakše izvesti voljno, brže i preciznije zaključuje: “Percepcija možda postaje razgovetnija i preciznija, sa jedne strane, ali sa druge strane individua postaje sve potpunije slepa za aktivnu ulogu koju u tome uzima.”³⁶ Naime, kako pokret usled navike postaje lakši, to napor i svest o naporu postaju srazmerno slabiji. Pošto svest o otporu na koji nailazi pokret stvara svest o egu (sopstvu) kao različitom od objekta koji pruža otpor, pokret se postavlja kao osnovni princip samosvesti. Primenimo li ova razmatranja na fenomen emocije kako sam ga ovde definisala, jačanje emocije je ujedno usavršavanje percepcije, povećana je aktivnost subjekta a time i gubitak svesti o aktivnoj ulozi ega. Tako ekstremni slučaj ljubavi kao emocije predstavlja nesebična ljubav. Istovremeno, slabi ljubav kao strast. Jer strasti, kako su ovde definisane, jačaju sa jačanjem senzacije, povećana je pasivnost subjekta a time je umanjen njegov osećaj sopstva, on postavlja ego kao cilj i traži pokret koji će izazvati otpor koji će odrediti njegov ego. Tako ekstremni slučaj ljubavi kao strasti predstavlja egocentrična ili sebična ljubav.

Od toga da li subjekt želi (može) da preuzme aktivnu ulogu u odnosu na svoju emotivnu reakciju izazvanu telesnim promenama zavisi da li će njegova osećanja krenuti putem strasti ili putem emocija. Prema istim telesnim promenama subjekt može zauzeti različite stavove: pasivni ili aktivni. Tako, nisu osećanja podeljena na strasti i emocije, već su to dve moguće dimenzije svakog osećanja.³⁷

Miroslava Trajkovski
Odeljenje za filozofiju
Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

35 Maine de Biran, *op. cit.*, str. 241.

36 *Ibid.*, str. 123.

37 Za veliku pomoć u radu na ovom tekstu zahvaljujem Draganu Trajkovskom.

Miroslava Trajkovski

The Inverse Law of Habit – Psychology of Passions and Emotions

(Summary)

The beginning of the 19th century, especially in France, is marked by a focus on the philosophical investigation of habit. A classic work is *Influence de l'habitude sur la faculté de penser* by Pierre Maine de Biran. This had been instigated by the physiological research of Marie François Xavier Bichat, who stated the inverse law of habit: feeling (sentiment) is blunted by habit, whereas judgment owes to it its perfection.

So the question is whether the inverse law implies that habituation has a negative influence on emotions, that it blunts them. In the paper I argue that the answer is negative if Maine de Biran's version of the inverse law of habit is taken in the context of perceptual view of emotions. According to Maine de Biran sensation is blunted by habit, while perception is perfected. If emotion is a kind of perception of bodily reactions, then although due to habit there is a decrease of these reactions, the perception of them will in turn be sharpened.

If we note that the general law behind the inverse law of habit is that there is an inverse ratio between passive and active experiences, then we may conclude that habit blunts passions, and perfects emotions.

KEY WORDS: habit, sensation, perception, passion, emotion.